



تاریخ نخستین فرهنگستان ایران

- تاریخ نخستین فرهنگستان ایران به روایت اسناد همراه با واژه‌های مصوب فرهنگستان (۱۳۱۴-۱۳۲۰ ش)
- تألیف و تصحیح: محسن روستایی
- نشر نی، ۱۳۸۵، ۶۳۱ ص، ۷۵۰۰ تومان

خاندان وی، تغییر تقویم ترکی و عربی به نام‌های فارسی و حذف القاب یا واژه‌زدایی ناخودآگاه، که توانست در تاریخ واژه‌گزینی ایران و واژه‌پذیری اجتماعی و نام‌گذاری معمول مؤثر واقع شود و زمینه لازم فراهم شد تا فرهنگستان ایران، به طور رسمی پس از عبور از نهضت‌ها و گرایش‌های مختلف زبانی و تحولات اجتماعی فرهنگی و ...، در خرداد ماه سال ۱۳۱۴ ش. هنگام برگزاری سیصدمین سال تأسیس فرهنگستان فرانسه، به دست محمدعلی فروغی (ذکاءالملک)، نخست وزیر وقت، و سرپرستی او تأسیس شود. همچنین در این فصل به فعالیت انجمن‌های واژه‌ساز که پیش از تأسیس فرهنگستان فعالیت می‌کردند، اشاره شده است از جمله: انجمن واژه‌سازی وزارت جنگ در سال ۱۳۰۳ ش. «انجمن اصطلاحات» که حسین کاظم‌زاده مدیر مجله ایرانشهر پیشنهاد تأسیس آن را به وزارت معارف داده بود، انجمن اصطلاح‌های علمی که مرحوم بدیع‌الزمان فروزانفر و اساتید مشهور آن زمان آن را اداره می‌کردند و بالاخره مراسم بزرگداشت «حکیم فردوسی» از عوامل مهم فرهنگی-اجتماعی تشکیل فرهنگستان ایران بودند، و یا اندیشه تشکیل فرهنگستان طب در سال ۱۳۱۳ ش. و کاربرد واژه فرهنگستان به جای آکادمی از سوی این فرهنگستان. اشاره به فعالیت‌های فرهنگی و ادبی فرهنگستان پس از تعطیلی واژه‌گزینی، و ارائه آراء مخالفان فرهنگستان و انجمن پیرایش زبان پارسی را که در تضعیف فرهنگستان اول مؤثر بود، در این فصل بررسی شده است.

فصل دوم، با عنوان رؤسای فرهنگستان، شرح حال و وظایف هر یک از رجال و اشخاص سرشناس عهد رضا شاه و

تاریخ نخستین فرهنگستان ایران از جمله پژوهش‌های سندی و تاریخی بنیادی و حاصل چندین سال تحقیق و تفحص مؤلف است که به جامعه علم و ادب و تاریخ معاصر ایران معرفی شده است. کتاب در دو بخش مجزا به بررسی و تحلیل علل و عواملی که در روند تاریخی واژه‌گزینی فرهنگستان اول (۱۳۱۴-۱۳۲۰ ش) مؤثر بوده‌اند، پرداخته است. هر فصل از کتاب، در عین حال شخصیت تاریخی و پژوهشی مستقل و خاص دارد در نگاهی کلی (پندی منطقی) ساختار مبانی تاریخ‌نگاری نخستین فرهنگستان را روشن می‌کند و در حد امکان پاسخ‌گوی تمامی و یا اکثر فرضیه‌هایی است؟ که دو جلدی است که در یک جلد تدوین و تألیف شده است. کتاب اول مشتمل بر پنج فصل پژوهشی است. فصل نخست با استناد به سند گزارشی، به جریان اصطلاح‌شناسی، لغت‌سازی و اندیشه اصلاح‌طلبی در زبان فارسی و جلوگیری از بی‌نظمی می‌پردازد. از زمانی که، اولین آکادمی واژه‌گزین ایران در سال ۱۳۲۱ ق. طی اعلانی، اعلام موجودیت نمود و به طور رسمی، برای واژه‌های بیگانه معادل وضع کرد و یا در دهه ۱۲۹۰ ش. انجمن علمی، با همت میرزا محمدعلی طهرانی (کاتوزیان) لغت‌نامه‌ای به نام «لغت انجمن علمی» که بعدها با نام فرهنگ کاتوزیان معروف شد تألیف و تدوین کرد، نخستین گروه انجمن‌های علمی و اثربخش در فرهنگ و زبان فارسی در دو دهه سال‌های (۱۳۰۰-۱۳۲۰ ش.) در ایران مطرح و ایجاد شدند که فرهنگستان ایران از مهم‌ترین این انجمن‌ها بود.

در ادامه این فصل، به عواملی اشاره شده است چون کاربرد واژه ایران به جای عجم، اختصاص لقب پهلوی به رضاخان و

تاریخ معاصر ایران است که در روند تاریخی فرهنگستان اول نقش مؤثر و اساسی را داشته‌اند. با استناد به اسناد و منابع، دوره فروغی، حکمت و وثوق، تأملات بیشتری در انتخاب واژه‌ها صورت می‌گرفت؛ اما از سال ۱۳۱۷ و فعالیت رؤسای بعدی فرهنگستان، سرعت بیشتر و مذاقه کمتری نسبت به واژه‌گزینی به عمل آمده است.

فصل سوم، پیش‌درآمدی است پیرامون واژه‌های گمشده در فرهنگستان ایران. از حدود ۲۰۰۰ واژه انتخاب و تصویب شده فرهنگستان اول، حدود ۳۰۰ لغت به دلایل نامشخص از گردونه خارج و از عرصه پژوهش و تحقیق پنهان مانده‌اند. نگارنده کتاب انگیزه اصلی نگارش این بخش را، دستیابی به اسنادی شامل واژه‌های مصوب فرهنگستان ایران و بخشنامه‌های متعدد می‌داند که برای اجرا و به‌کارگیری لغات مصوب در مطبوعات اداری از سوی رئیس‌الوزرا یا وزارت معارف برای دستگاه‌های دولتی و تابعه ارسال شده بودند. وی می‌گوید: بارها اسناد در نسخه‌بدل‌ها خوانده و مرور شده و تک‌تک لغات به جا مانده از این طریق استخراج شده است تا این لغات مهجور سر از خاک گمنامی بیرون آورند. وی دلیل این مهجوری را شرایط ویژه سیاسی و اجتماعی پس از واقعه شهریور ۲۰ و اشغال ایران توسط متفقین؛ و اشتباه دست‌اندرکاران تنظیم و چاپ کتاب واژه‌های نو و یا دبیرخانه فرهنگستان اول، در درج و چاپ این واژه‌ها و ثبت و ضبط آنها می‌داند. واژه‌هایی چون:

کتاب = liver (کتابداری)

کتابخانه ملی = کتابخانه عمومی معارف (عمومی)

کتابدار = Bibliothecaire (کتابداری)

کتاب‌شناسی به جای معروف‌الکتب Bibliographie (کتابداری)

دانشکده به جای فاکولته (مدرسه عالی) (عمومی)

دانشگاه به جای دارالعلم - اونیورسیتیه (عمومی)

تالار درس به جای (سال دکور) Salle de cours

یادگیری به جای تلمذ

فصل چهارم، رساله‌ای است در خصوص چگونگی جمع‌آوری حدود ۱۹۰ واژه از مصوبات فرهنگستان که توسط آقای رضوی‌زاده به قالب شعر در آمده است، تا مردم عادی نیز بتوانند واژه‌ها را فراگیرند. مؤلف کتاب در این باره می‌نویسد: تاریخ‌نگاری کتاب مرجع و مأخذی چون فرهنگستان، نویسنده را موظف می‌کند که تمامی پدیده‌هایی را که در قلمرو تاریخی فرهنگستان قرار دارند و در ایجاد روند و انعکاس فعالیت‌های آن مؤثر بوده‌اند، مدنظر داشته باشد و حتی در مواقعی نیز فصلی مجزا به ارائه چنین موضوعاتی اختصاص دهد.

نگاهی به دو گرایش ناسیونالیستی پیش از فرهنگستان ایران، بحث پنجم از کتاب مورد نظر است. جشن هزاره فردوسی

اگر اسناد نبودند بسیاری از ناگفته‌های تاریخ فرهنگستان همچنان مسکوت باقی می‌ماند و از همه مهم‌تر، ریشه و منشأ انتخاب واژه‌هایی که فرهنگستان در آن شرایط تاریخی، به لحاظ معناشناسی و یا ضرورت اجتماعی - فرهنگی روزگار خود تصویب کرده بود، آشکار نمی‌شد

و واقعه تغییر و تبدیل نام «پرس به ایران» از جمله عوامل مؤثر و مهمی بودند که به لحاظ عملی و نظری در ایجاد فرهنگستان ایران نقش‌آفرینی کردند و نقطه اوج پدیده‌های اجتماعی - فرهنگی و زبانی محسوب می‌شدند.

کتاب دوم شامل پنج فصل است، فصل ششم تا دهم کتاب موارد زیر را در خود جای داده است: کلیات و قوانین، اساسنامه، نظامنامه بازمینی در اصطلاحات علمی و آئین‌نامه‌ها، آشنایی با اعضای وابسته و پیوسته و کمیسیون‌های هشتگانه تصویب‌نامه‌های فرهنگستان ایران و مواردی از این قبیل. این فصل، به جهت تاریخی، دارای اهمیت است زیرا قوانین موضوعه واژه‌گزینی به شکلی رسمی و قانونمند ارائه شده‌اند.

متن واژه‌های مصوب فرهنگستان، که فضای اصلی کتاب دوم را در بر می‌گیرد، به همراه فهرست ترکیبات عربی به فارسی و فهرست واژه‌های مصوب فرهنگستان ایران، برگرفته از متن کتابچه‌ای به نام «واژه‌های نو» تا پایان سال ۱۳۱۹ و ترکیبات عربی و فارسی، فهرستی از واژه‌های قدیمی به همراه برابرنامه‌های جدید فرهنگستان، از جمله مطالب مندرج در فصول هفتم و هشتم است که برای زبان‌شناسان، ادبا و مورخینی که می‌خواهند در جنبه‌های مختلف، به ارزیابی لفظی و معنایی مصوبات فرهنگستان ایران بپردازند، بستری مناسب است.

فصل دهم اختصاص به پیوسته‌هایی دارد که شامل فهرست موضوعی واژه‌های مصوب فرهنگستان، فهرست منابع، مأخذ، نمونه تصاویر اسناد، عکس‌ها و فهرست عمومی اعلام است. اسناد آرشیوی، مهم‌ترین ابزاری است که در کنار سایر منابع در این پژوهش، به کار رفته است. بنابر نظر مؤلف، اگر اسناد نبودند بسیاری از ناگفته‌های تاریخ فرهنگستان همچنان مسکوت باقی می‌ماند و از همه مهم‌تر، ریشه و منشأ انتخاب واژه‌هایی که فرهنگستان در آن شرایط تاریخی، به لحاظ معناشناسی و یا ضرورت اجتماعی - فرهنگی روزگار خود تصویب کرده بود، آشکار نمی‌شد. این کتاب افزون بر اهمیتی که در تاریخ واژه‌گزینی و تاریخ ادبیات ایران دارد، از نظر تاریخ اجتماعی - فرهنگی و رجال‌شناسی در تحولات تاریخ معاصر ایران از جایگاه به‌سزایی برخوردار است.